

**BİR KELAM PROBLEMİ OLARAK
DİN-DÜNYA İLİŞKİSİ**

**İLAHİYAT FAKÜLTELERİ
KELAM ANABİLİM DALI
VII. EĞİTİM-ÖĞRETİM MESELELERİ
KOORDİNASYONU TOPLANTISI
VE
SEMPOZYUMU**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
ÇORUM İLAHİYAT FAKÜLTESİ**

**06-08 EYLÜL 2002
ÇORUM**

GERÇEK DİN VE TARİHSEL DİN ANLAYIŞLARINDAN BUGÜNE

Yrd.Doç.Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU*

I. "DİN" KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE KUR'AN'DAKİ ANLAMLARI

"Din" sözcüğü, Pehleviler ve İbranilerce, daha sonra da Araplar tarafından kullanılmış; hem anlam hem de lafız itibarıyla bir birine yakın ve zıt anlamları bulunan ortak (müşterek) bir kelimedir.¹ Arapça'da adet, huy, karşılık vereme, ceza, boyun eğme ve eğdirme, itaat etme ve ettirme gibi anlamlara gelmektedir.² İslâm öncesi Arap toplumlarında kullanılan bu kelimenin, Kur'an'da kullanılış biçimine gelince; bir çok âyette "Din Günü" olarak anlaşılma ile birlikte, "Hesap Günü" anlamına gelen "yevmu'd-dîn" biçiminde geçmektedir.³ Bir yerde de İbranice'de olduğu gibi "hüküm, kânun anlamında kullanılmıştır.⁴

Kur'an'da daha çok "insanın, Allah'a ve onun otoritesi ve irâdesine boyun eğme ve O'na kulluk etmesi; inanç ve ahlâkî yükümlülükler anlamında "sistemli din" anlayışı öne çıkarılmıştır. Kur'an'ın birçok âyetinde vurgulanan "dini Allah'a has kılma" (*muhtisûne lehu'd-dîn*)⁵ ifadeleri bu anlamları vurgulamaktadır. Ayrıca Din, Kur'an'da "cins ismi" olarak da kullanılır; yani bir tek din değil, bir çok "dinler" vardır. "Sizin dininiz size, benim dinim bana"⁶ ve "Bütün dinlere karşı üstün kılmak üzere Elçisini hidâyet ve hak din üzere gönderen O'dur"⁷ âyetlerinde çoğul kipleriyle de geçmektedir.⁸ Fakat İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an'a göre bütün insanlık için geçerli ve makbul tek din vardır; o da İslâm'dır. "Allah'ın dini" (3/83), "hak din" (2/193; 61/199), "dosdoğru din" (9/36; 6/61), "dümdüz yol" (28/22; 60/1; 5/12, 60; 28/22) ifadeleri bu bağlamda kullanılan âyetlerden birkaçıdır. Mâide suresi

* Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniv. İlâhiyat Fakültesi

1 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1980, s.208.

2 Cemâluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1955, 13/168.

3 Bkz. Kur'an: Fâtiha 1/4; Hicr 15/35; Sâd 38/20,78; Mâide 51/2.

4 Yûsuf 12/76: "Mellkin Dînine göre (fi Dîni'l-Mellik) kardeşini yanında alıkoyamazdı."

5 Bkz. Kur'an: A'râf 7/29; Yûnus 10/22; Ankebût 29/65; Ahzâb 33/32; Mü'min 40/14,65; Beyyine 98/5.

6 Kâfirûn 109/6.

7 Tevbe 9/33.

8 Bkz. İlhamî Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara 1999, s.11.

5.âyette de "Bu gün size dininizi tamamladım" buyuran Yüce Allah, İslâmî inanca göre son noktayı koyduğunu açık ve net bir biçimde ifade etmiştir. Fakat bu dinin "tamam olması" ne anlama gelmektedir? Kurumlaşma süreci mi tamam olmuş, yoksa indirilmesi ve bildirilmesi gereken temel ilke ve içerikler olarak mı? Biz tarihsel süreç içerisinde dinin anlaşılma, yorumlanma ve hatta uygulanma biçimlerinden, bunun *temel ilke ve içerikler* olarak tamamlanmış olması gerektiğini anlayabiliyoruz, Aynı zamanda ilgili âyetin iniş nedeninden anlaşılın, bu dinin ilk salıklarının Mekke'ye girerek oraya hakim olmaları ve müşrikleri oradan uzaklaştırmaları ya da boyun eğdirmeleri bağlamında toplumsal bir yanı da vardır. ⁹ Nitekim bazı rivâyetlere göre Nisa suresinin Ferâiz âyeti(176.âyet) bu âyetten sonra indirilmiştir.¹⁰ Demek ki dîn, hukukî hükümler demek değil, belki bu hükümlere medar olan ilâhî irâde ve rıza temeline dayanan amaçlardır.

O halde "Allah'tan insana doğru hakimiyet, buyruk; insanlardan Allah'a doğru ise boyun eğme, saygı, taabbut ve emirlere itaat etme"¹¹ gibi Allah-insan ilişkilerinde dikey, insanlar arası ilişkilerde de yatay yansımaları olan din, daha çok sosyolojik yönden tahlil edilmesi gereken bir insanlık gerçeğidir.

II.DÜNDEN BU GÜNE "DİN" GERÇEĞİ

"Din", ilâhî olsun beşerî olsun, insanlık tarihi boyunca insanların toplu olarak yaşamış oldukları her yerde, birbirlerinin hak ve hukukunu gözeterek, belli bir düzen içerisinde yaşayabilmeleri için oluşturulmuş "dünyevî" bir kurumdur. Bu kurum/ lar, kurumlaşma sürecini daha sonraki tarihsel kültürel ve yerel koşullarla; bir takım düşünürlerin ve din önderlerinin katkılarıyla devam ettirerek günümüze gelmişlerdir. Din asıl, kök ve temel olarak değişmez niteliklidir. Kurumsallaşması ile birlikte yansımaları farklılık kazanır. Kısaca Allah'a itaat, ibadet, adalet, iyilik, güzellik... gibi insan doğasına da uygunluk arzeden şeyler Din; nasıl ibadet edileceği, nasıl adil olunacağı, nasıl iyilik yapılacağına... dair zamansal ve toplumsal şartlar altında şekillenen hukukî hükümler dinin uygulanış biçimleridir. O halde din sabit, değişmez ve evrensel niteliklidir. Ebu Hanife (ö.150/767)'nin dediği gibi, eğer Allah'ın bütün emirleri din demek olsaydı, bu farzlardan birini terk eden, yahut yasaklarından birini çiğneyenin dinden çıkması gerekirdi.¹² Fakat daha sonraki dönemlerde bütün hukukî hükümler Din formatı altına sokularak, sabit olan dinin yerini bu hükümler almış; böylece dinin dinamizminin önüne geçilerek, tarihsel uygulamalar mutlaklaştırılmıştır. Halbuki önemli olan; bu hükümlerin, bu evrensel nitelikli Dine uygunluk derecesidir ki; işte burada çok farklı yorumlarla karşılaşılmaktadır.

9 Bkz. İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Beyrut 1988, 4/80.

10 Taberî, age., 4/80.

11 Güler, age.,13.

12 Bkz. Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri İçinde), çev. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s.16.

İnsanlık tarihini inceleyen herkes din duygusundan soyutlanmış hiçbir toplum olmadığını itiraf etmektedir. Günümüzde de dinsiz hiçbir toplumun olmadığı ortadadır. Filozoflar ve sosyologlar da hiçbir toplumun dinsiz olmasını mümkün görmedikleri gibi¹³ dinin doğal bir gereksinim olduğu İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de de belirtilir.¹⁴ Bu nedenle dinden uzaklaşan kişiler kendi yaratılış doğalarına (fıtrata) aykırı hareket etmiş; böylece hem kendilerine, hem de içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmış olurlar. Çünkü din, özellikle de İslâm Dini, kişiye, kendisinin, toplum ve doğanın birtakım problemlerini çözebilme, güçlüklerine dayanabilme ve başkaları ile barışık yaşayabilme imkan ve önerileri sunar.¹⁵ Din, her toplumda bilgilerle avamın, aydınlarla sade insanların barış içerisinde yaşamasını sağlayan çok önemli bir kurumdur. Bir toplumun mutluluğu, bu kesimlerin birbirleri ile barışık olmasına bağlıdır. Bu barışıklığın temel şartı da hak ve hukukun üstünlüğü, fikir ve vicdan hürriyetinin var olması, seçme ve seçilme hakkının bulunmasıdır. Bunları öngören ve sağlayan sistemin adına günümüzde Demokrasi denmektedir.

Diğer dinlerde olduğu gibi İslâm da, temel referanslarını Yüce Allah'tan almakla birlikte, başta onun ilk tebliğcisi Hz. Muhammed (a.s.) olmak üzere, ilk tâbîlerinden itibaren her dönemin siyâsî, sosyal, kültürel vb. etmenlerin de katkılarıyla, ona bağlı olanların, kendi renklerini ona katmaları ile şekillenerek günümüze kadar gelebilmiştir. Bu bağlamda İslâm Dini, her dönemin sosyo-politik yapılarıyla karşılıklı ilişki içerisinde bulunmuş; bu ilişkide bazen etken, bazen edilgen konumda olmuş, ama her defasında onu yorumlayanlar tarafından biraz değişikliğe uğratılarak uygulanmıştır.

İlk muhataplarının diliyle insanlara hitap eden bu din, öncelikle onların yanlış ve çarpık Tanrı anlayışlarını düzeltme olmak üzere, o dönem insanları arasında yürürlükte olan kötü anlayış ve uygulamaları ortadan kaldırıp, birbirlerine karşı adalet, saygı ve iyilik ölçüleri içerisinde hareket ederek; mutlu bireylerden oluşan bir toplum oluşturmayı istemiştir. Bu dinin içerisinde, insanların her zaman ve mekanda uymaları açıkça emredilen temel değişmez ilkeleri bulunmakla birlikte, genellikle akıl ve ilim mihengine vurularak algılanması ve zamana uyarlanması gereken öğretiler de bulunmaktadır. İslâm düşünce tarihinde dinin nasıl anlaşılması ve nasıl yaşanması gerektiği üzerinde erken dönemden itibaren birbirinden oldukça farklı yaklaşımlar ortaya koymuş siyâsî, itikâdî, fikhî, kelâmî ve felsefî akımlar olduğu gibi, etnosantrik ve etnik açıdan farklı kavimlerin farklı anlayış ve uygulamaları da söz konusu olmuştur. Buna göre bu gün bizler "Din"iñ -özelde İslâm Diniñin-tarihsel süreç içerisinde farklı yorumlarının sentezleri ya da ayrışmaları ile karşı karşıyayız.¹⁶

13 Albert Toynbee ve Daisaku İkedâ, *Yaşamı Seçin* (Diyalog), Çev. U. Anık, Ankara 1992, s.334.

14 Rûm 30/30.

15 Bkz. *Ana Britannica*, 10/162: "Din" Maddesi, Ana Yayıncılık, İst.1994.

16 Farklı Din sınıflamaları hakkında bkz. Ebu Hâmid Muhammed el-Ğazzâlî, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, çev.Ahmed Subhî Furat, İstanbul, tsz.,s.44.

İslâm'ın ilk asrından itibaren *ayrılıkçı din söylemi* geliştirmiş *bedevî zihniyetli ve tedhişçi* Hâricilere karşı daha yumuşak üslup kullanarak dinin "birlik ve beraberlik" demek olduğunu ileri süren Mürcîî anlayışlar arasında farklı din tanımlamaları kabul eden düşünürler ve akımlar ortaya çıkmıştır. Dini, daha İslâm'ın ilk asrından itibaren, yönetimi bir takım hile ve cebir yöntemleriyle ele geçiren Emevîlerden başlayarak, her ne suretle olursa olsun ilâhî yazgı gereği(!) yöneticilere itaat olarak empoze eden anlayışlar (Ümeyye oğulları ve taraftarları ile bir kısım Mürcîîler) olduğu gibi, zulüm ve haksızlık yapanlara itaat edilmemesi, hatta isyan edilmesi gereğini ileri süren akımlar (Hâricîler, Mu'tezile ve bir kısım Şîâ) bulunmuştur. Her görüş sahibi, kendi yaklaşımlarına dinin asıl metinlerinden referans bulmakta pek zorlanmamıştır. Burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz kadar farklı din anlayışları gelişmişse de, sonuçta siyâsî destek alan -biraz da kavramın cazibesi gereği- "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat"ın din anlayışı İslâm alemine uzun asırlar egemen olmuştur. Abbâsîlerin son dönemlerinden itibaren, Selçuklular, Gazneliler ve Osmanlıların uzun süreli egemenlik dönemlerinde Sünnîlik, her türlü devlet desteği ile bu günlere taşınmıştır. Böylece bu hareket, zaman içerisinde İslâm Dini ile adeta özdeşleşmiştir. Gerçi bu kavramın içine, kendisini Sünnî formun aslı ve özü kabul eden, aslında çok ekstrem din söylemi geliştirmiş olan selefi anlayışlardan, dört fıkıh mezhebinin merkezine alan Eşârî ve Mâtüridî din anlayışlarına kadar değişik bakış açıları dahil edilmiştir.

Aşağı yukarı geçen yüzyıla kadar Müslümanların dinsel ve toplumsal yaşamlarında çok büyük farklılıklar olmamıştır. On beşinci asırdan itibaren Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından Batıda sanayileşme ve bunun ürünü olarak Laik-Sekülerist anlayışlar, dinin kuşatıcı rolünü gittikçe azaltmıştır. Özellikle iki dünya savaşından sonra *Batı merkezli* bilimsel atılımların dünyada yaygınlaşma ve egemenleşme serüveninin halen devam etmesi, buna ayak uyduramayan ya da kendi atılımlarını gerçekleştiremeyen Müslümanların artık etken konumlarından uzaklaşarak *edilgen konuma düşmeleri* sonucu, kendi din anlayışlarını da sorgulama sürecini başlatmıştır. Çünkü *umrandan uygarlığa geçiş* trendi, Müslümanların yaşadıkları coğrafyalarda büyük bir ivme kazanmış, dolayısıyla Dini yaşama biçimlerinde *olgudan* kaynaklanan afallamalar ve şaşkınlıklar başlamıştır. Bu şaşkınlıkların arkasında birtakım siyâsî etkenlerin de bulunması ayrı bir husustur. Artık İslâm âlemi, bundan sonra gerek peygamber asrını, gerekse İslâm tarihinde ortaya çıkmış bir takım İslâmî devlet modellerini (Emevî, Abbâsî, Fâtımî, Selçuklu, Osmanlı) geri getiremeyeceğini anlamaya başlamıştır. Günümüzün Batı merkezli global etkilerinden kendini soyutlayabilmesi de imkansız hale gelmiştir. O halde bugün, Müslümanların geriye fazla takılmaksızın, ama kendi dışındaki kültürler içerisinde de erimeksizin nasıl bir din söylemi ya da nasıl bir din anlayışı geliştirmeleri gerekir?

Asırlardan beri düşünsel derinliği olmayan bedevî-köylü zihniyetinin ağır bastığı İslâm dünyası, bugün, yerini düşünen ve sorgulayan insanların yaşadığı bir dünyaya bırakmaktadır. Bu da iletişim ve teknolojik gelişimin her şey haline geldiği dünyamızda *tekelciliğin yerini çoğulculuğun*, sade bir hayat tarzı yerine kompleks bir hayatın almasının kaçınılmaz sonuçlarından biridir. Gerçi İslâm âleminin bazı yerle-

rinde halen bu tespitimizin aksi uygulamaların bulunmaya devam etmesi de *tekelci-teslimiyetçi ve kaderci zihniyetin* ağırlıklı olarak devam ettiğini ve geleneğin yürürlükte olduğunu göstermektedir. Fakat biz akıl ve bilimden uzak bu zihniyetin daha uzun zamanlar devam edebileceği kanısında değiliz. Çünkü bu *doğmatik-gelenekçi din anlayışı* ya da *selefi-lafzî yaklaşımın* ürünü olan; *şahısların yüceltilmesine dayanan din anlayışları*, çağdaş akıl ve bilimin kılavuzluğunda çok anlamsız hale gelmektedir.

İslâm düşünce tarihindeki dini, "insan ya da insanlara itaat etmek, ya da imama itaat etmek"¹⁷ olarak algılayan görüşleri çerçevesinde "karizmatik müceddidler" in söz ve hallerine endeksleme anlayışları varlığını sürdürmektedir. Günümüzde özellikle Şîî Müslümanlar arasında bütün heyecan ve ritüelleriyle devam eden bu anlayışın bir başka versiyonu, Sünnî Müslümanların bazı mezhep ve tarikatlarında karşılık bulmaktadır. Bu anlayış biçimleri, İslâm dininin aslında akılcı-ilerlemeci olan özünden sapmalar olmasına rağmen, günümüzde de zaman zaman geniş halk kitlelerini etkileyecek ve hatta egemen din söylemi oluşturabilecek kadar etkin olabilmektedir. Dini, bu tür karizmatik lider anlayışlarına indirgeyen din söylemlerinde din, kişi ve toplumun tüm yaşamını etki altına almaktadır. Bu anlayışın kaynağı Şîî inanç sistemidir. Çünkü Şîî inanç sistemi, din ve dünya görüşü "mâsum imâm" otoritesi çerçevesinde ve *iktidar talepleri* ile birlikte biçimlenmiştir. Oysa Sünnî eksenli din görüşünde- bir takım tarikatların yaklaşımlarını bir yana bırakacak olursak- erken dönemden itibaren bir *din-dünya ayrılığı* hep olagelmıştır. Bilindiği gibi "imâmet-devlet başkanlığı meselesi", Sünnilikte inanç esasları arasında yer almazken, bunu bir inanç esası hatta dinin bizzat kendisi haline getiren Şîa'nın etkisiyle Kelam ve Akaid kitaplarına geçerek tartışılmıştır. "Çünkü imam, insanların din ve dünya işlerini tedbir etmek, insanlar arasındaki zulmü ve düşmanlığı gidermek ve adaleti yaymak hususunda Peygamberin umumî velâyetini hâizdir ve bu bakımdan imamet nübüvvetin devamıdır. Peygamberleri göndermek nasıl bir lütuf ise, peygamberden sonra onun yerine imama nasbetmek de lütuftur ve vücûb-i zâtî ile Allah tealaya vâciptir. Bu bakımdan imamet, ancak Allah tealadan nassla yahut o imamdandan önceki imamın onun imametini beyanıyla tahakkuk eder; insanların seçmesiyle ve istemesiyle imam olamaz. İnsanlar dilediklerini İmam olarak tayin, yahut dilediklerini azl hakkına sahip değildirler. Aynı zamanda insanlar imamsız da kalamazlar".¹⁸ "Onları sevmek iman, onlardan nefret etmek küfürdür. Onların emri; Allah'ın emri, yasakları da Allah'ın yasaklarıdır. Onlara itaat, Allah'a itaat, onlara itaatsizlik Allah'a karşı gelmedir. Onların dostu Allah'ın dostu, düşmanları da Allah'ın düşmanlarıdır."

19

17 Bkz. Saîd b. Abdillâh el-Kümmî (301/913), *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firâk*, thk. M.Cevâd Meşkûr, Tahran 1964, s.60.

18 Abdülhaklı Gölpınarlı, *Şîa İnançları*, İstanbul 1978, s50-51.

19 Şeyh Sâduq, *Şîî İmâmîye'nin İnanç Esasları*, çev. Ethem Ruhî Fiğlalı, Ankara 1978, s.110.

Sünnî dünyadaki Sûfilerin din söylemlerine gelince, Kelâmî açıdan hiçbir değer taşımayan, Kelâm âlimlerinin çok net bir biçimde açıkladıkları gibi, çağımızda da herkesi bağlamayacağı kabul edilen *keşf*, *mârifet* ve *ilham* türü kişisel haller, her fertte değişik bir şekilde tezahür edebilen *derûni tecrübeler* olmasına rağmen tasavvufçular tarafından *dinin özü* olarak anlaşılmaktadır. Üstelik bu tecrübeler bir tasavvuf önderi tarafından dile getirilmişse, taraftarlarınca dinin vazgeçilmesi mümkün olmayan aslî unsurları gibi kabul edilmektedir. Çünkü bu anlayışa göre hakikat, akıl ve duyularla ve görünür dünyaya (şehâdet âlemine) bakarak değil, ancak mârifetle elde edilebilir.²⁰ Bazı sûfiler ilim ve mârifet arasında ayırım yaparak, birincisinin fânî varlıkların eksik olan duyularına dayandığını, ikincisinin ise doğrudan doğruya bâki olan Yüce Tanrıdan geldiğini, dolayısıyla mârifetin kesin bilgi (yakîn) ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir.²¹

Muhtemelen Şia'daki siyâsî ve dünyevî alanı düzenlemek üzere üretilen imâmî anlayışından kaçış ve ona alternatif olarak; Sünnî-Sûfilerce mânevî alanı düzenlemek üzere *kutub* anlayışı geliştirilmiştir. Hatta Hakîm et-Tirmizî *Hâtemu'l-Evliyâyı*, Kıyâmete yakın gelecek olan *son vell* olarak görmüştür.²² Metafizik alan hakkında böylesine iddialı dini söylemler geliştirmiş olan sûfiler arasındaki *keşifçi din anlayışları*, tarihte olduğu gibi günümüzde de hayatın çeşitli alanlarında ortaya çıkan bunalımlardan bir kaçış ve aşırı dünyevîleşmeye karşı bir tepki olarak, İslâm düşünce tarihindeki aynı ya da farklı adlarla cemaatleşerek ve tarikataşarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Zühd, takva, velâyet, tevekkül, mârifet, fenâ, bekâ, zâhir, bâtın, kerâmet, keşf, ilhâm.. gibi kavramları sık kullanmak suretiyle varlıklarını sürdüren sûfiler "mutlak hakikate ve dini bilgiye kendilerince "evliya" ve "ebrâr" olarak kabul ettikleri kimselerin yol göstericiliğinde (irşâd) ulaşabileceği kanaatinde idirler. İslâm düşünce tarihinde dünyadan kaçmayı öğütleyen bu tarikatların, birtakım değişikliklere uğrayarak mensuplarının manevî ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, son zamanlarda içinde yaşadıkları toplumun yapısına göre bir takım ticarî ve iktisadî faaliyetler icra ederek maddiyata yönelmeleri de ayrı bir araştırma ve tartışma konusudur.

İşte dini, böylesine *şahıs merkezli* algılayan bir zihin yapılanması ile hareket eden insanların, ferdî akıl ve deneyimleri, hem akıl ve düşünce merkezli din anlayışlarına, hem de sekülerist ve demokratik anlayışlara düşmanca tavır takınarak hareket etmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Geleneksel ya da klasik Müslüman kültürü ne yazık ki *otoriterliği* ve *itaatkarlığı* sürekli gündemde tutarak bu güne geldiğinden, böyle bir kültürden ya "diktatör insan tipi", ya da "köle insan tipi" yetişmektedir. Bu gün Müslüman ülkelerin bir çoğunda otoriter sistemlerin yerleşmiş olması rastlantı

20 Ebu Bekr Muhammed el-Kelabâzi, *et-Tearruf il Mezhbebi Ehli't-Tasavvuf*, Kahire 1992, (3.bs.), s.76.

21 Muhyiddin Ibnu'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut, tsz.,I/31.

22 Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu*, (İslâmîyât: c.IV, sayı: IV, Ekim-Aralık), Ankara, 2001, s.35.

değildir. Bu bakımdan bu geleneksel Müslüman zihniyeti değişmeden Demokrasi konusunda çok sıkıntı çekilecektir.²³

III. BASKIN VE KUŞATICI DİN ANLAYIŞI YERİNE EVRENSEL-LAİK ÇÖZÜM

Dinin, yakın ve uzak çevremizde olup-biten her olaya birebir çözüm getirmek suretiyle hayatın tek ve baskın gerçeği olduğu; siyasetten ekonomiye ve uluslararası ilişkilere kadar hayatın değişik alanlarına ait kapsamlı projelerinin bulunduğu şeklinde özetlenebilecek "baskın ve kuşatıcı din anlayışı" da birtakım Müslümanların din söylemlerinin bir diğer ciddi sorunudur. Aslında baskın ve her sorunu çözücü olduğu sanılarak savunulan böyle bir din anlayışı, birtakım kimselerce öteden beri dillendirilen toplumsal-genel bir sorundur. Bu konudaki görüş farklılıklarına dair din anlayışı ve dini anlama, yöntemle ilgili olduğundan, giderilmesi bir hayli güçtür. Sözelimi câmi cemaatlerinin hatta geniş Müslüman halk yığınlarının her sorunun kapsamlı cevabını din adamlarından beklemesi ya da Müslümanların halkı böyle bir beklenti içine sokmuş olması bu anlayışın etkinliğini sürdürdüğünü göstermektedir. Zaman zaman da bir takım dış yönlendirme ve talepler, hutbe ve vaazların üslubunu gevşetmiş, Müslümanların ilgi alanını da hayli genişletmiştir. Müslümanların hali hazırda böyle bir din söylemine sahip olmaları, önceki dönemlerle daha yakın temas içinde bulunmaları ile bağlantılıdır. Bu tür söylem, "Gerçek Din" vurgusuyla ve "totaliter üslup"la birleştiğinde sorun daha da büyümektedir. Özellikle ülkemizde bu baskın ve kuşatıcı din anlayışının, Müslümanların din söyleminde giderek ağırlığını yitirdiğini de olumlu bir gelişme olarak görüyoruz. Müslümanları bu ihtiyatlı tavra biraz da bu tür söylemi; özellikle siyaset ve ticarete sıkça kullanarak, dinden acımasız biçimde yararlanan bazı holdinglerin yol açtığı tahribatı yakından görmeleri ve kendilerini bu vebalden uzak tutmak istemeleri sevk etmiş olmalıdır.

Günümüzde temel insan kaynakları noktasında düğümlenen, daha çok da dini ve ahlâkî değerlerin terk edilmesi veya ikinci plana itilmesi sebebiyle fevkalade maddileşen beşeri ilişkilerden ve dünya görüşünden kaynaklanan bir dizi sıkıntıyla karşı karşıya olunduğu açıktır. Dindar kesimlerin de bu sıkıntıyı aşmayı ve kendilerini daha mutlu edecek bir düzen ve ilişkiler yumağı içinde olmayı arzu etmeleri doğaldır. Ancak bu süreçte din tasavvurunun dış dünyaya ait bütün iyileştirmeleri kuşatacak kadar genişletilmesi ve ona hayatın değişik alanlarına ait bütün iyileri taşıyacak bir misyon verilmesi, bunun sonucu olarak da dinin siyaset ve hukuk düzenlerinin ve diğer sosyal projelerin doğrudan kaynağı kılınması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Zira hangi din anlayışı, ya da hangi model tartışmaları bir iç hesaplaşmayı da doğurabilecektir. Proje sahiplerinin ya da mevcuda karşı direnç gösteren kesimlerin dinden destek almak istemesi mâsum bir dindarlık refleksi olarak görülüp, mazur karşılanabilirse de, Müslümanların bu tür bir söylemi

23 Bkz. Graham Fuller- E. Lesser, *Kuşatılanlar, İslâm ve Batının Jeopolitiği*, Çev. Ö. Arıkan, İstanbul 1966, s.116.

benimsemesi savunulamaz. Bu, din adamını, alanı dışında konuşmaya ve bu gibi konularda din adamı kimliğiyle söylemler üretmeye sevk edeceğinden, sonuçta kişilik yıpranması ve otorite kaybına yol açacaktır.

Din, bir yönüyle fiziksel dünyanın metafizik arkaplanını tanıtmayı, hayata ve hayatın başlangıcı ve sonuna tümel bir açıklama getirmesi ve insanî ilişkilere bu çizgide bir açıklama getirmesi yönüyle, insanoğlunu aydınlatıcı bir gerçek ise de, bilimsel ilerlemelerin çok farklı bulguları karşısında zaman zaman pasifize olmasına da yol açabilmektedir. Böyle olunca, din-bilim çatışmasından söz edilebilmektedir. Halbuki fiziğin sınırları gün geçtikçe genişlemekte; dünün bazı metafizik konuları, fiziğin konusu haline gelebilmektedir. O halde iş bölümüne razı olmak, dinin beşerî inisiyatifte bıraktığı alanları görmek ve olayların dinle ilişkisini kurarken ölçü ve yöntem belirlemesi yapmak gerekir. Böyle bir öneriye "sekülerleşme" tabiri ile çok kategorik bir eleştiri getirmek de, fikrî tartışmayı dogmatik bir polemige kurban edeceğinden anlamsız olur.

Dinle bilim arasındaki alan ayırımının pozitif bilimlerin alanına giren konularda daha sağlıklı yapıldığı, önceleri dinle ilişkilendirilen bir çok konunun giderek bu tür din söylemlerinin ilgi alanının dışında kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte sözelimi genellemeci bir yaklaşımla, başta İslâmiyet olmak üzere, bütün semâvî dinlerin evrim teorisini reddettiğinin belirtilip, yerini giderek reenkarnasyon", evren ve astrofizik, klonlama ve plastik cerrahi gibi çeşitli konularda daha ihtiyatlı bir söyleme bıraktığı görülmektedir. Kıyâmet saati, yarın ne kadar kazanılacağı, insanın yaşam süresi hala bilinmemeye devam ederken, daha yakın bir geçmişe kadar "bilinmezler" arasında olan rahimlerde oluşan çocuğun cinsiyeti, genetik özellikleri vs. ile, yağmurun nerede ne kadar yağacağı gibi hususlar günümüzde artık "bilinirler" arasına girmiştir.

Siyaset, hukuk gibi sosyal bilimlerin alanlarının da dinle ilişkilendirilmesi bir diğer problemidir. Mesela dine dayalı hukukun olup olamayacağı artık tartışılmaktadır. Kur'an ve Sünnet'i yasamanın, hatta hukukun temel kaynağı saymak yerine, onları hukukî faaliyetlerin sağlıklı biçimde oluşması ve işlemesine imkan sunan evrensel ilkeleri (âdil olunuz, yalan yere şahitlik etmeyiniz.. gibi) ve temel yapı taşları, toplumsal sağduyunun ve kimliğin başat belirleyicileri olarak görüp, hukuku da akılcı ve gerçekçi bir bireysel çaba, İslâm düşünürlerinin deyişiyle "re'y" olarak nitelendirmek mümkündür. Bunun için de şirketler hukuku ya da ekonomik kriz gibi ticaret hukukunun veya ekonomi politiğin karmaşık konularına İslâm'ın genel ilkelere atıfla çözüm getirmeye çalışmak, iş hukukuna, ahlâkî ve insanî boyuttan öte, teknik bir katkı sağlamaya çalışmak yetersiz kalmaktadır. Esasen Kur'an, Sünnet, gelenek, fıkıh kültürü, içinde yaşadığımız toplumun bize yükledikleri ve çevremizden gördüklerimiz... bakış açımızı oluşturan ve zihniyetimizi biçimlendiren öğelerdir.

İslâm Dini son ve evrensel din olmasının gereği olarak bütün toplum yapılarını devlet ve yönetim biçimlerini kucaklayan ve onlar içinde hayat bulma potansiyelini taşıyan bir anlatıma sahip olmasına rağmen, haksızlıklar karşısında susmayı bir iman problemi olarak görme ve haksızlıkları yok etme anlayışını da içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle toplumların yönetim biçimleri, devlet ve toplum yapıları,

dinin dolaylı ya da doğrudan ilgi alanına girmiştir. Bu ilgiyi yok saymak mümkün değildir.

Öyleyse hukuk ve siyaset, şekil ve yapı olarak dinin değil, dine uygun olan aklın ve bireysel tercihlerden oluşan toplumsal iradenin ürünü olabilir. Bunun için de çağdaş dünyanın demokratik ve özgürlükçü hedeflerinin Müslüman toplumların tarihsel deneyimleriyle yer yer çatışsa da İslâm'ın özü ve ilkeleriyle çelişmeyebilir. Ancak bunu İslâm'ın birebir gereği olarak göstermek veya geçmiş dönemlerin farklı uygulama biçimlerini tümüyle İslâm dışı ve İslâm'dan sapma olarak nitelemek ivedi bir yaklaşım olur. Böyle olunca günümüzde İslâm, Demokrasi, temel hak ve özgürlükler, insan hakları, çevre bilinci gibi konularda insanlığın genel icmasına karşı alternatif söylemler ve tepkiler geliştiren bir din değil, gittikçe küçülen dünyamızda olup biten gelişmeleri ve söylemleri insanlığın ortak paydası olan aklın değerleri olarak anlamaya çalışan ve bu arada da bütün güzellikleri kendi amacı gereği onaylayan ve teşvik eden bir din olduğu ortaya konabilir.

Demokratik hukuk toplumlarında insanlar arası ilişkilerin şekli ve yaptırımı, toplumsal sağduyu ve bilincin devrede olduğu bir prosedür içinde belirlenebilir. Prosedürel meşruiyete dayalı gelişmeler, sosyal gerçeklik olarak değer taşır. Ancak bu gerçekçilik bireylerin fikrî katkılarının ve oluşturacakları güç odaklarıyla bağlantılı olarak değişime açık bir fenomendir. "Din.değişimi bir gerçeklik olarak kabul etmektedir. Ve bunu yapabilecek potansiyellerle donattıktan sonra insana bu yetkiyi vermektedir."²⁴ Bu alanda din kaynaklı bir meşruiyet iddiası bireyin tercihi açısından teorik ve mutlak bir gerçeği belirtse de, anılan değişimi iyiye yönlendirebilmesi oranında pratik değer taşır. Böyle olunca inanılan dinî gerçekler, üzerinde toplumsal icmanın olduğu süreci yok sayıcı, hatta zayıflatıcı değil; belki onu varsayarak iyileştirici ve aydınlatıcı bir rol üstlenmelidir. Dini metinler ve rivâyetlerin, çağımız Müslüman toplumlarında kanunların doğrudan kaynağı değil, sağduyunun ve kamuoyunun sağlam biçimde oluşmasının arkaplanı olarak görülebilir.

Günümüzde Müslüman toplumların dünyanın genel gidişatına ve değerlerine duyarsız kalıp içine kapanmaları ve geçmişten devraldıkları algılar ve kurumlarla yetinmesi artık mümkün olmadığı gibi, dinî Batılılaşmanın ve uluslararası diyalogun antitezi olarak da göstermek doğru değildir. Dinin üzerinden ve din ekseninde dış ve iç siyasetin dine zarar verdiğini, dini değerleri yıprattığını, başlangıçta dindarları mutlu eder görünse de tarihsel ve güncel deneyimlerle kanıtlandığından, sonuçta dindarları rencide ettiğini kabul etmek gerekir. Fakat Müslüman devletlerde insanlar arası mânevî bağlar sebebiyle daha sıcak bir ilişki kurulması mümkün olduğundan, ülke içi ve ülkeler arası ilişkiler, dinin insanları yakınlaştırmaya yönlerinden yararlanılmak suretiyle daha sağlam bir zemine oturabilir. Dâruharp ve cihad, cizye ve haraç gibi tarihsel ve siyasal koşullar gereği ortaya çıkmış bazı kavramlar ve Laiklik öncesi toplumlarda insanları din ve mezheplerine göre kategorilere ayırarak farklı muame-

24 ŞabanAli Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ yay., Ankara 1997, s. 82.

leye tabi tutma anlayışları (Müslüman, zımmî ayırımı gibi), ulus-devlet öncesi dönemlerin uygulama biçimleri olup, devlet yapısını ve uluslararası ilişkilerin din temeline oturmadığı modern dönemde artık uygulanma şansı olmayan ve geçerliliğini yitirmiş kavramlardır. Bu gibi kavramlar ve geçmiş dönemin birtakım uygulamaları, global değerlerin yükselen değerler olduğu bu günün dünyasında, eskiden dinin öğeleri gibi görülmüşse de artık dinî unsurlar olarak sayılamazlar.

Her din ve sistemin "siyasal" bir yanı da vardır. Bu bağlamda İslâm'ın da kendine özgü bir siyaseti vardır. Fakat bu durum, onun her hangi bir siyasal oluşumun içinde ve yanında yer almasına imkan vermeyecek kadar *derinliği*, *hususiliği* ve *kucaklayıcılığının olması* anlamındaki bir siyasettir. Bu din, her türlü kişisel, sosyal ve siyasal istismara izin vermeyecek kadar nezih ve kutsal olduğu gibi, kişilerin, cemaatların ve partilerin tekellerine alınamayacak kadar da ulvî bir dindir. Bu nedenle bu dini bu güzelliklerden yoksun bırakmak, ona da, onun mensuplarına da zarar vermektedir. İddiamızı test etmek isteyenlerin İslâm tarihine ve günümüze tarafsız ve ilmî duyarlılıkla bakmaları yeterlidir. Bu bağlamda günümüzde özellikle bir çok değerlerin istismarı yapıldığı gibi "din istismarı" da yapılmaktadır. Türkiye'de hem toplumsal alanda, hem siyasal bağlamda sıkıntı yaratan *din istismarı* aslında *ahlakî* bir sorundur. "Başka toplumsal değerlerin istismarı için söz konusu olduğu gibi din istismarının da ahlakî bir kötülük teşkil ettiği şüphe götürmez. Hatta denebilir ki, ahlakî bakımdan en çok kınanmayı hak eden istismar türü din istismarıdır."²⁵ Din istismarının kurbanları genellikle saf ve bilgisiz dindarlar, failleri de dinî inancı samimi olmayanlardır. Bu tür istismar, maddi çıkar elde etmek için yapılabildiği gibi, nüfuz kazanma ve itibar sağlama şeklinde mane'vi de olabilir. Gerçi ilmî ve ahlakî kişilik yapısıyla toplum içerisinde temayüz etmiş bazı insanların, bu niteliklerinden dolayı nüfuz ve itibarları artmış, ya da bir takım bağışlarla maddiyatlarında bir ilerleme söz konusu olmuş olabilir. Böyle insanlar da bazen din istismarcılığı ile suçlanma durumuyla karşı karşıya gelebilirler. Bunları birbirinden ayırt edecek kıstas; din konusunda uzmanlaşmış kişilerin çoğunluğunun o kişi hakkındaki fikirleri olabilir. Fakat bazen gerçek din istismarcısının bu durumunu somut olarak kanıtlanma imkanı da olmayabilir. İşte böyle kimseler daha büyük tehlike teşkil edebilirler. Bunların hukuk önünde suçlanması, istismarın mağduru olan kimselerin irâdelerinin hilafına hareket ettiklerinin kanıtlanması ile mümkün olabilir. Yoksa saflıkları veya bilgisizlikleri gerekçesiyle bazılarının mağdur edildiğini ileri sürerek, her hangi birini "din istismarcılığı" ile suçlamak, afâkî ve hayalî olabilir. Kişi, toplum veya devletin çıkarı için bazen Demokratik bir toplumda *dine yapılan atıflar* bir zorunluluk veya gereklilik de olabilir. Üstelik bazı dindar kimselerin, 'inancı gereği' dine ve inancına uygun ifadelerle atıfta bulunarak meramını anlatması, Demokratik ve insanî bir hak olsa gerektir. Çünkü "din, sadece bireyin nasıl yaşayacağını ortaya koyan bir şey

25 Mustafa Erdoğan, *Din İstismarı, Hukuk ve Temel Haklar*, İslâmiyât, c.3, sayı:3, Temmuz-Eylül, Ankara 2000, s.29.

değil, aynı zamanda toplumsal olarak dünyayı değiştirme idealidir.”²⁶ İyiliği, adaleti ayakta tutma; kötülüğü, zulmü, haksızlığı engellemeye çalışma anlamındaki bu prensip, Kur’an tarafından her Müslümana ve Müslüman topluma ahlaki-dini-siyasi bir sorumluluk olarak yüklenmiştir.²⁷ Bireysel siyasi sorumluluk, sonucu bireysel olarak bizi ilgilendirsin veya ilgilendirmesin, toplumsal sorunlarla ahlaki zorunluluk ve sorumluluk gereği ilgilenmektir.²⁸

Yirminci asır, belki de bütün insanlığın geçmişine bedel olabilecek büyük değişim ve gelişimlere tanık olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti parçalanınca, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında taşlar yerinden oynamış; onun enkazı üzerinde irili ufaklı devletler ortaya çıkmıştır. Yirminci asır, imparatorlukların yerini genellikle milli/ulusal devletlerin almaya başladığı bir süreç yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından insanlık kendini toparlama sürecine girmiş ise de, çeyrek asır geçmeden İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Ülkemizin bu savaşta yer almaması sevindirici bir durum ise de, savaşın boyutlarının genişliği nedeniyle bir sarsıntıya uğramıştı. Bu iki savaşta teknolojik gelişmeler ne yazık ki insanlığın felaketi için kullanılmıştır. İşte bu acı denemelerden sonra, zayıf ülkeler güçlü ülkelerin (A.B.D. ve S.S.C.B.) etrafında kutuplaşarak *soğuk savaş dönemine* girilmiş, bu arada büyük silahlanma yarışlarının yanında, iletişim ve ulaşım alanında büyük ilerlemeler de kaydedilmiştir. Yirminci asrın son çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve İki Almanya'nın birleşmesi sonucu yeryüzünde *yeniden yapılanmalar* başlamıştır.

Bütün bu olup bitenler karşısında Müslümanlar ne yazık ki etken değil, edilgen ve pasif bir konumda kalmışlardır. Çünkü on altıncı asırda Batı'da başlayan dini ve bilimsel gelişmelere, o zamanın süper gücü olan Yüce Osmanlı Devleti ilgisiz kalmış, cephelerde gerilemeler başlayınca da işin vahâmetini anlayan bazı Osmanlı devlet adamları ile bilgileri *Batılılaşmanın* gereğini ileri sürmeye başlamışlardır. Bütün bu gelişmelere karşı on dokuzuncu asır başlarına kadar geciken Müslümanlar bir *uyanış sürecine* girmişlerse de, bir yandan *yenileşme* ve *batılılaşma* adına ortaya çıkanların bir takım görüşlerinin kuşku uyandırması, diğer yandan *geleneksel zihniyetin* her alanda ağırlığını koyması nedeniyle, İslâm Dünyasındaki büyük çoğunluk kendini yenileme imkanından yoksun kalmış ve uyku sersemliğini üzerinden atamamıştır.

Müslümanlar uyuya dursun, bu arada Gelişmiş Batı Ülkelerinin yöneticileri, kendi vatandaşlarını bu dünya nimetlerinden daha fazla yararlandırmak amacıyla, yepyeni "birlikler" kurmakta, sorunlarına çözümler üretmekte, özellikle de insan hakları alanında büyük atılımlar ve değişimler gerçekleştirmektedirler. Bu arada

26 İhramî Güler, Reel Politikada Dinî Değer, Kavram ve Sembollere Atıfta Bulunmanın Doğurduğu Sorunlar, İslâmiyât, c.3, sayı.3, Ankara 2000, s.52.

27 Bkz. Kur'an: Lokman/17, Âlu İmrân/110,114; A'râf/157; Tevbe/67,71; Hac/41.

28 Güler, agm., 55; ayrıca bkz. Kâdi Abdulcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûl'l-Hamse*, Kahire 1988, s.143.

Doğunun İslâm âlemi ise yüzyılımızda korkunç siyâsî, toplumsal ve iktisâdî dengesizlikler içerisinde kıvranmaya devam etmekte ve mâkus talihini yenememektedir. İnsan hakları alanında dünyaya kendileri önder olması beklenen bir çok İslâm ülkesinde ise, ne yazık ki insan hakları çiğnenmektedir. Dinlerinin emri olan zayıf ve ezilen insanlara yardım elini uzatma konusunda sınıfta kalarak; zelim bir hayat yaşamaya mahkum olmaktadır. Üstelik birbirlerine yaptıkları haksızlıkları çözmeye konusunda Batıdan yardım beklemektedirler. Çağımızda, İslâm âleminin genelde dışında cereyan eden bilimsel ve teknolojik gelişmeler heyecan vericidir. Müslümanların büyük çoğunluğu ise bu gelişmelere seyirci ve Batının geliştirdiği ürünlerin hazır yiyicisidir. Komşusu aç iken, kendisi tok uyuyan birisini İslam toplumunun dışında sayan bir dinin mensubu olduğunu iddia edenlerin yaşadıkları coğrafyalarda, insanların bir kısmı açlık ve yoksullukla mücadele ederken, aynı toplumda yan yana ve iç içe yaşayan bir kısmı tokluktan gözleri dönmüş bir halde; lüks, debdebe ve çilginca bir yaşam sergilemektedir. Müslümanlar bütün bu olumsuzlukların nedenlerini, kendi dışında arayarak bir yere varamazlar. Bu bakımdan "yeni bir uygarlık" arayışı ve yarışına girmiş olan dünyada Müslümanlar da onurlu bir yer edinmek istiyorsa, öncelikle kendi *din anlayışlarını* gözden geçirmeleri gerekir. Kendilerine isabet eden her türlü olumsuzluğu, kendilerinin dışında arama yanılığında kurtularak, kendilerine dönmeli; dünyayı imar etme ve adaleti ayakta tutma görevini Yüce Allah'ın kendilerine verdiğini unutmamalıdır. Bunun için *din-bilim ilişkisinin* yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Çünkü din ve bilim, kendini gerçekleştirme ve olgunlaştırma sorumluluğu ile var edilmiş olan insanın yolunu aydınlatan ve asla birbiriyle çatışmayan iki "araç"tır. Dinin kaynağı Allah, kurumlaşması ise insan eliyledir. Bilim ise tamamen insan ürünüdür. Din ve bilim, birbirlerinin alanlarına saygı göstererek işbirliği yaptıkları zaman, felaketlerin önüne geçilerek, insanlık barış ve mutluluğa kavuşur. İnsanın insanca yaşayabilmek, toplum içerisinde kendini gerçekleştirebilmek- kendini sağlıklı bir şekilde inşa edebilmek- için "Din"e ihtiyacı vardır. İnsanoğlunun, ilk insandan bu yana yaşadığı tecrübe bu gerçeği ortaya koyduğu gibi, sosyoloji ve psikoloji alanında yapılan araştırmalarda "din" olgusunu gözardı ederek bir yere varılamayacağını göstermektedir.

İslâm'ın doğuşundan bu güne kadar, tarihin akışı içerisinde zaman, zemin ve siyasal şartlarla gelişimini devam ettiren İslâm bilimleri, on dokuz ve yirminci asırdan itibaren *yeniden* ele alınmaya çalışılmaktadır. Her başlangıcın sancıları olduğu gibi, bu sürecin de bir takım sancıları vardır. İyi niyetle yola çıkılırken, bir takım engellerle karşılaşılması doğaldır. Ama en büyük engellerden biri; dinimizi *çağdaş bakış* açıları ile insanlara anlatma metodolojisidir. Bu işle ne yazık ki bu işe layık olmayanlar da uğraşmaktadır. Batıdaki endüstriyel ve teknolojik gelişmelerin akabinde meydana gelen "modernleşme süreci"ne, Müslüman toplumların ayak uydur(a)maması sonucu, her alanda gerilemeleri karşısında bir takım İslâm düşünürleri, geleneksel İslâm düşüncesi açısından çok değişik ve ifrat sayılan görüşlerle karşı karşıya kalınca bir *afallama sürecine* girmiş bulunmaktadır. Bu farklı düşünce tarzlarına *karşı çıkış* trendi, yerini irdeleme ve değerlendirmelerle *Kabul sürecine* bırakmıştır.

Ülkemizde ise İslâm'ı yeniden anlama ve anlatma hareketini İlahiyat Fakülterini başlatmış olsa da, hareketin hâlâ başarıya ulaşamamasında "iç ve dış etkenler" büyük rol oynamaktadır. Bu okullara çoğunlukla temelden yetişmeden öğrenci gelmesinin yanında, kuruluşlarından bu güne ders müfredatlarının tam anlamıyla oturmaması nedeniyle mezun olanların çoğunluğu, ne yazık ki istenilen bilgi seviyesine ulaşamamaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen İlahiyat Fakültelerinden mezun olarak, ülkemizin içinde ve dışında ilmî yönden kendisini kabul ettirmiş çok değerli araştırmacı ve ilim adamlarımız da vardır. Üstelik bunlardan bazıları, küçümsemeyecek düzeyde eserler telif ederek, ilim alemine katkılarda bulunmaktadır. İslâm düşünce tarihinde çok özgün ve birbirinden oldukça farklı görüşler, İslâm'ın engin hoşgörüsü arasında kendisine yer bulmuş olmasına rağmen, günümüzde İslâm'ın temel ilkelerini reddetmemesine rağmen, biraz farklı bakış açıları geliştirmeye çalışanların karşısına, dinin tek temsilcileri kendileriymiş gibi karşı çıkan *gelecekçiler* çıkmaktadır. Geleneği tümüyle reddeden bazı *modernistler* ise gelenekle olan bağlarını tümünden koparmaya çalışarak; ayakları yere sağlam basamayacak bir din anlayışı ikame etmeye çalışmaktadırlar. Aslında bunlar birbirlerini dinlemeli; daha iyi bir gelecek için çaba göstermelidirler. Zira birbirinin düşüncelerine saygı duymayan bir toplumda, düşüncenin gelişiminden söz edilemez.

Toplumumuzun hala klasik yöntemlerle kazanmış olduğu din anlayışının *merkezî* bir yerde durması ve bu merkezî anlayışın, yegane ve vazgeçilmez din anlayışı olduğunun sanılması üzerinde durulması gereken husustur. Kur'an'ın asıl önemli olan *ahlâkî yönü* ihmal edilerek; buyrukları sadece birtakım fikhî ve itikâdî hükümlere indirgenmiştir. Böylece din içi boş, temelsiz birtakım şekiller yumağı olmaktan öte gidememektedir.

SONUÇ YERİNE: DİN OLARAK İSLÂM İNSANLARDAN NE İSTİYOR?

İslâm Dini, bütün peygamberlerin, insanları Allah'ın varlığı, birliği, benzersizliği ve mutlak hakimiyetine ve insanların öldükten sonra Kıyâmet Günü yeniden dirileceği gerçeğini kabule çağrılarının özü ve değişmeyen gerçeğidir. Bu Din, insanlar tarafından *bu dünyada yaşamak üzere* gönderilmiştir. Bu dinin, sadece tarihin belli bir dönemi ya da dönemlerinde yaşanmış olduğunu ve bir daha yaşanamayacağı iddiaları, onun son ve *evrensel din* olma geçişine aykırı olduğu gibi, *tarihsel şartlar altında şekillenen* bir kısım toplumsal ve siyasal hususlarla ilgili hükümlerinin *aynen ve şeklen kopya edilerek* yaşanabileceğini ileri sürmek de İslâm'ın gelişimine ve insanın değişim fitratına aykırıdır. Bu nedenle her iki düşünce biçimi, İslâm Dinini fert ve toplum hayatından uzaklaştırmaya ve yaşanılmaz kılmaya iten yanlış söylemlerdir. Birinci söylem genellikle din karşıtı çevrelerden gelmektedir. İkinci söylem ise Müslüman çevrelerden gelmekte olup, bu söylem sahipleri tarihsel olan ile dinsel olanı çoğunlukla karıştırmakta, ya da aynileştirmektedir.

"Yanlış tarih telakkisi, ya geçmiş kutsallaştırmak, ya da yok farzetmek şeklinde ortaya çıkar. Her iki durum da sonuç itibarıyla aynıdır: İnsanın geçmişin esiri olmasına sebep olur. Çünkü, geçmiş kutsallaştırmakla, geçmiş yok farzetmek ara-

sında pek fazla bir fark yoktur; ikisi de geçmişin doğru anlaşılmasını engeller. Geçmiş doğru anlayamayan insanlar, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkum olurlar.²⁹ Müslümanların zihinlerindeki tarih tasavvuru, hem geçmişle özdeş algılanması, hem de realitelerle örtüşmemesi sebebiyle doğru değildir. Bu durum, erken devir idealizasyonu yoluyla İslâm'ın dinamik boyutunun gözardı edilmesine yol açtığı gibi, Hz. Muhammed'in muhteşem tarihi kişiliğinin efsanelerin oluşturduğu kalın sis tabakasının arkasında kaybolmasına da vesile olmuştur. Hz. Muhammed'in gerçek çehresinin ortaya konulması, sadece Müslümanların değil, insanlığın geleceği açısından da büyük önem taşımaktadır.³⁰ Son Din olan İslâm, her zaman ve mekanda değişimlere kapı aralayacak, hatta teşvik edecek bir muhtevaya sahip olmasından dolayı evrenseldir. Bu dini sadece belli bir zamanın değer yargılarıyla anlamaya ve uygulamaya kalkışmak, onun Kıyâmete değin geçerli ve uygulanabilir bir din olma iddiası ve gerçeğine aykırı düşer.

Din olarak İslâm, fikir planında Kur'an'da mevcuttur. Hz. Muhammed, "örnek" sıfatıyla, insanlığın sonuna dek devam edecek olan *kurumlaşma sürecini* başlatmıştır. İslâm her zaman ve her mekanda *vahyin ve aklın ışığında* yeniden anlaşılacak dinamik bir dindir. Kur'an'ın, Allah katından geldiği haliyle "korunmuş" ve "korunacak" olması, İslâm'ın özündeki İlâhî niteliğın, insan eliyle gerçekleşen kurumlaşmasının bütün aşamalarında sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Kur'an, insanın yapısal özelliklerinin ve yaratıcı yeteneklerinin bir ürünü olarak kurumlaşmaların ve her türlü dinî nitelikli oluşumun, ne ölçüde "İslâmî" oldukları konusunda tek ölçüttür.³¹ İslâm, Allah katında "tek gerçek din"dir. Arapça "silm" kökünden türetilmiş olup, "barış ve selâmet" anlamına geldiği gibi, "esleme" kökünden "boyun eğmek, teslim olmak" anlamına da gelir. Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de bu kelimeyi kullanması, bir yaşamsal gerçeği gözler önüne getirerek; bu dine hakkıyla uyanların barış ve esenliğe kavuşacaklarına işaretler. Çünkü "Gerçekte Allah katında Din İslâm'dır."³²

Aslında ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren bütün nebi ve resuller bu Hak Dini tebliğ etmişlerdir. Bu Hak Din, özü itibarıyla aynı evrensel gerçekleri sunmuş, fakat her toplumun durumu ve ihtiyaçları doğrultusunda, amelî alanda bir takım farklılıklarla uygulanmıştır. Çünkü zaman ve zeminlerin değişimi ile ihtiyaçlar da değişmekte olduğundan, yeni olaylar karşısında yeni tavırlar ve yeni hükümler ortaya konması söz konusu olmuştur. Bu değişiklikler, ibâdet ve muamelelerle ilgili olup, inanç esasları ve beşeriyetin ortak değerlerinde sözkonusu değildir. Sözelimi adaletin iyiliği ve uygulanması, zulmün çirkinliği ve ortadan kaldırılmasının gerektiği, yalanın ve aldatmanın kötülüğü, hırsızlığın cezayı gerektirdiği gibi kavramlarda

29. Hasan Onat, *İslâm'da Yeniden Yapılanma Üzerine*, AÜİFD. (Özel Sayı), Ankara 1999, s. 202.

30. Onat, age., ay.

31. Onat, age., 203.

32. Âlu İmrân 3/19

hiçbir değişiklik olmamıştır. Ceza ve ödüller zamandan zamana, toplumdaki topluma değişmektedir. Son peygamber Hz. Muhammed bu evrensel değerleri Allah'ın vahyi ışığında aktif bir biçimde pratize ederek örnek bir *model* oluşturmuştur. İşte bu evrensel hakikatler, İslâm'ın aydınlığında anlam kazanarak sabitleşmiş ve donuklaşmıştır. Fakat insanlığın değişim süreci devam ettiği için, zaman içerisinde toplumların gereksinimleri doğrultusunda yeni *tavır alışlar* söz konusu olması gerekmektedir.

Yüce Allah, bütün kâinatın kendisine "isteyerek" teslim olmuş ve boyun eğmiş (İslâm) olduğunu bildirerek³³, insanların da bu *ilahî kanunlara*; yani Sünnetullah'a kendi hür iradeleri ile uyarak her iki alemde mutlu olmalarını ister.³⁴ Her ne kadar "Allah'ın Dini"nden başka yol tutanların bu yoluna da din denirse de³⁵, bu yolların tümünün bâtil olup, Allah tarafından kabul edilmeyeceği bildirilmektedir. O halde Kur'an'daki inanç ve ibadet esasları dışındaki bir takım âyetlerle, Hz. Muhammed'in *Sünneti*, "şekilci ve lafızci" yöntemlerle değil, *Dinin maksatlarına göre*, onun özüne ve amacına uygun bir bağlamda yeniden yorumlanmalı ve bu dini daha sade ve "uygulanabilir" hale getirmelidir. Çünkü belli bir topluma (Araplara), belli bir dönemde (m.610-632de), belli bir lisan ile (Arapça) gönderilen bu dinin bir takım söylemlerinin *tarihi şartlar altında, şahsî ve mezhebî öğelerle formüle edilmiş* olduğu unutulmamalıdır. Zaman içerisinde her din önderi ister istemez ona kendi bilgi ve yorumlarıyla bir takım renkler katmış, böylece on dört asır içerisinde renkten renge bürünerek bu günlere gelmiştir. Ama bu Dini sapaşağlam bir şekilde değiştirmeden bize ulaştıran Kur'an-ı Kerim gibi bir *İlâhî Kelâm* elimizde bulunmakta, Dinin evrensel sabitelerinin değişmediği ve değiştirilemez olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, Din ile *vâkıa* arasında yeni uyumlar ve yaklaşımlar geliştirilmelidir. Zira vâkıa ile uyumlayan ya da ona ters düşen bir takım mezhepsel ihtihad ve fetvaların uygulanabilme şansı yoktur.

Gerek kelâmî, gerekse fikhî mezhepler, *tarihsel ve siyasal şartlar* altında o günün ihtiyacına binaen ortaya çıkmış ve kendi dönemlerinden günümüze değin İslâm ilimlerinin gelişimine büyük katkılarda bulunarak önemli hizmetler yerine getirmiş olan *Din'in değişik yorumlarıdır*. Bu nedenle hiçbir mezhep tek başına Din demek olmadığı gibi, Din'i temsil iddiasında da bulunamaz. Mezhepler referanslarını Kur'an, Sünnet, icma, örf ve adetlerle kamu ihtiyaçlarından alarak ortaya çıkmış ve mensupları olan alimlerin katkıları ile şekillenmiş "müesseseler" olmaları hasebiyle; her biri Dinin bir yanını ya da boşluğunu doldurmaktadır. Günümüzde iletişimin, bilgisayar ve internet teknolojisinin yaygınlık kazanmasına paralel olarak, bilgiye daha da kolay ulaşılması nedeniyle, Din bilimlerinin temel kaynaklarına eskisinden çok daha hızlı ve bütüncül bakma imkanlarına kavuşmuş bulunuyoruz. Artık, önceki alimlerin müçtehit olmanın şartları ile ilgili ortaya attığı görüşlerde de değişiklik yapılması gerekir. Ezbere dayanan ilim anlayışı, yerini öğrenme ve yorumlamaya

33 Bkz. Fussilet 41/11.

34 Bkz. Âlu İmrân 3/83.

35 Bkz. Kâfirûn 109/6.

bırakmıştır. Çünkü bin dört yüz seneden beri birikmiş bu kadar bilgi yığını hiçbir insanın ya da müçtehidin zihninin kaldırması mümkün değildir; üstelik günümüzün son derece karmaşık ve bürokratik yapılanması, insanların belli alanlarda uzmanlaşmasını gerektirir hale getirmiştir. Bir kişinin her şeyi bilmesi artık mümkün olmadığından, Din bilimlerinin değişik alanlarında uzmanlaşmış kimselerin görüşlerinden yararlanılarak gerekli *dinî sentezlere* varılmalıdır. Bu gün için dünyanın her yerinde ki her türlü bilgi, belge ve habere kolayca ulaşma imkanları çoğaldığından; bilgilerin doğrusunu yanlışından ayırarak aralarında mukayese etme ve değerlendirme şansına eskisinden daha çok sahibiz. Bu bağlamda mezheplerin çağa uygun ve uygulanma imkanı daha gerçekçi hükümlerinden, aralarında ayırım yapmadan yararlanmak, dinî ve millî birlik ve beraberliğin pekişmesi ve İslâm'ı bütüncül yaşama bakımından daha yararlı olacaktır. Mezheplerin doğuşunun üzerinden bin küsur sene geçmesine rağmen, her hükmünün değiştirilemez olduğunu iddia etmek sahih nakle de sarih akla da aykırıdır. *Nasıl ki Hak Din, her peygamberin öğretilerinde sâbiteleri aynı kalmak şartı ile farklı uygulanmışsa, bu Hak Dinin son versiyonu olan İslâm'ın da zaman ve zemine göre yenilenmesi (tecdidi) için de, peygamberlerin varisleri olan İslâm alimlerinin ufuk açıcı görüşlerine ihtiyaç bulunmaktadır.* Mesela mezheplerin temizlik, zekat, seferîlik gibi bir takım içtihatları ve görüşleri, günümüz İslâm bilgileri ve araştırmacıları tarafından artık tartışılmakta ve yeni yaklaşımlar ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle Kur'an ve Sünnet'e vâkif, müspet bilimlerden haberdar iyi niyetli olduğu hususunda kuşku duyulmayan araştırmacı ve düşünürlerin görüşlerine başvurulmalıdır. *Dinin temel amaçları (mekâsıduşşeria)* bilinirse, tarih içindeki yorumların değişmez kanunlar ve ilkeler gibi telakki edilmesi anlayışı ortadan kalkacaktır. Bu hususta mezheplerin, olguya uyan hükümlerinden yararlanılmaya devam edilmeli, ama günümüzde uygulanma imkanı kalmamış olan yorumları terk edilerek; daha doğru, daha kolay ve daha yararlı olanları öne çıkarılarak ayıklanmalıdır.

Günümüzde bazı çevrelerin "İslâmî hükümlerin uygulanması" istemi ve bunun dinî düşünce hayatındaki en öncelikli talep olarak algılanması, teorik hareket noktalarının doğruluğunu kabul etmekle birlikte, özellikle kendisini *İslâmî* olarak niteleyen kesimlerde olduğu gibi, dinî hükümlerin uygulanmasının, *hadlerin uygulanışı* meselesine indirgendiği bir dönemde *olguyu* hiçe saymak ve onu gözardı etmektir. Zira Dinin gaye ve hedeflerinin, zina yapanın recmedilmesi, hırsızın elinin kesilmesi, içki içenin dövülmesi gibi hususlara hasredilmesi, Dinin maksatlarını ve vahyin hadleri vazetmedeki hedeflerini bilmezlikten gelen bir anlayışın ifadesidir. Nitekim daha işin başında olan bir öğrencinin dahi Kur'an ilimleri sayesinde öğrendiği gibi Dinî hükümler, kendisini olgusal İslâmî hareketin gelişimine paralel olarak biçimlendirmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Kur'an metninin Medine döneminde, Mekke döneminden daha farklı bir içerik ve üsluba sahip olduğunu görürüz. İçerik ve üslupta görülen bu farklılık vahyin gelişiminde söz konusu olan iki süreç arasındaki farklılığın yansımısından başka bir şey değildir. Söz konusu süreçlerin ilki Mekke'deki mevcut hakim toplumla taban tabana zit yeni bir toplumun oluşturulma sürecidir. Bu süreçte Kur'an metninin ısrarla üzerinde durduğu husus, bu yeni top-

lumun inşasına ilişkin olarak tevhid inancında ve şirkin dışlanmasında ifadesini bulan yeni bir düşüncenin teşekkülü idi. Bu, metnin oluşturmaya istediği yeni *olgusal şartlarla* uyumlu bilincin yenilenmesini sağlayan temel esasların oluşturulması süreciydi. Yasalar ancak canlı ve devingen bir olgu içerisinde biçimlendiği için bu süreçte herhangi bir yaşamaya gereksinim duyulmamıştır. Bu bağlamda şâyet Medine döneminden sonra başka bir dönem daha yaşansaydı, dinî hükümlerde başka değişiklikler olmaz mıydı? Medine’de olduğuna göre, mantıken diğer yer(ler)de de olması mümkündür.

Vahyin gelişimindeki bu ikinci süreç, sosyal yapı ve bu yapıya yönelik hukukî düzenlemelerin gerçekleştirilmesi sürecidir. Bu, ancak yeni toplumun kendine özgü niteliklere ve belli sınırlara sahip bir devletin varlığına imkan tanıyan bir *mekana* yerleşmesiyle başlatılabilecek bir süreçti. Söz konusu olan bu mekan Medine idi. Çünkü Medine, tarihin o döneminde toplumsal altyapısının oluşmasına elverişli bir mekan olma özelliğine sahipti. Medine’deki yeni toplum, Mekke’deki eski toplumdaki farklı bir tutum sergileyip, ondan kopmasıyla birlikte bu iki toplum arasında mücadele baş göstermiş ve dinî hükümler peş peşe inmeye başlamıştı. İşe, “dini hükümlerin tatbiki” istemiyle başlamak, *hadd* kavramının haddizatında *mahdut* olanı zorunlu kıldığı gerçeğini unutmaktır. Zira anlam içeriğinde *sınır* kavramının bulunmadığı hiçbir had yoktur. *Dinin hadler ile varmak istediği hedef, toplumü sapkınlıktan ve sapkın insanlardan korumaktır*. Bu ise hadlerin, öncelikli olarak hadler tarafından koruma altına alınan *Müslüman bir toplumun varlığını* zorunlu kıldığı anlamına gelir.

Çağdaş dinî söylem *bilimselci ve akılcı* bir hareket noktasına sahip olduğuna göre, dinin hükümlerinin *tarihin bir takım dönemlerindeki herhangi bir uygulandığı* ilkesini öne sürmek, adeta göle maya çalma kabilinden faydasız bir şey olacaktır. Bir takım metodik hareket noktalarının farklılığına rağmen bunu bütün İslâmî cemaatlerin sahiplenmesi dikkat çekicidir. Hakikati ve özü bakımından *geleneğe çözüm tarzı*, metnin her halükarda uygulanmasını istemek suretiyle *metinle olguyu birbirinden ayırdığından* –farkında olmadan- *vahyin maksatlarını ve Dinin hedeflerini* kavrayamamış olmaktadır. İşte, metin anlayışının netleştirilmesi, sanırım söz konusu kapalılığın bazı yönlerini giderecektir. Günümüz dinî söyleminde, bu *geleneğe hareketin* karşısında *yenilikçi akım* yer almaktadır. Bu akım, artık eskileri taklit etmemizin mümkün olamayacağı kanaatini taşımaktadır. Zira onlar kendi dönemlerinin koşulları altında içtihatla bulunarak bir kültür meydana getirmişler, bir düşünce inşa etmişlerdir. İşte bütün bunların toplamı, onlardan devraldığımız *kültürel miras ve geleneği*. Bu geleneğe, hâlâ bilincimizi şekillendirmeye devam etmekte ve farkında olarak veya olmayarak davranışlarımızı etkilemektedir. Bu geleneği nasıl görmezlikten gelemez ve bir çırpıda silip atamazsak, aynı ölçüde onu olduğu gibi de kabullenemeyiz. Dahası bize düşen onu yeniden biçimlendirmek, çağdaş olgular ve durumlarla uyuşmayan yanlarını ayıklamak, olumlu yönlerini desteklemek ve bu yönleri yeniden elden geçirerek çağımıza uygun bir anlayışla yeniden şekillendirmektir. Eğer içinde bulunduğumuz dinsel sorunlarımızı aşmak istiyorsak, bu yenileşme ve değişimi mutlaka yapmalıyız. Bu durum, kendisinden müstağni kalamaya-çağımız bir yenileşmedir. Bu düşünce, geçmişle şimdiyi bir araya getiren, yeni olan-

la miras kalanı birbirine bağlayan bir yenileşme olacaktır. Bu da ancak, akılcılığın egemen olduğu; çağdaş bilim ve akılcı eğitim ile gerçekleşebilir.